

նութիւնը յարգել ու վարձատրել, թէ պէտք և ինքն անոր ամէն սկզբանցը չհետեւեցաւ : Վուլիւլմիսի արտաքին տեսքը էր միջահասակ, թանձրամարմին, կարմիր երես, նայուածքը կատաղի՝ մանաւանդ երբոր բարկանար : Թաղաւորու թիւնը այլ և այլ պարունութիւն բաժնեց, և երկրին օրէնքներ դրաւ, և շատ բերդեր ալ կանգնեց : Ինչպէս նաև ի նորայի աշտարակն ալ սկսաւ շինուիլ իր հրամանաւը, և լմնցաւ 1078^ն : Ինչ չուան իր ատենը Նիգղիացիք Եւրոպայի մէջ անծանօթ ու բարբարոս ազգ մըն էին քաղաքականութեան կողմանէ, բայց իրեն ատենը սկսան պայծառանալ ուսմամբ և գիտութեամբ, վաճառականութեամբ, զօրութեամբ և իրենց յաղթանակներովը Նիգղիոյ հանդերձեալ մեծութեան հիմը դրին :

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Յովնանէս Ռասին :

ԵՐԻՐՈՊԱԿԱՆ ազգաց մէջ իրաւամբք թատրերգութեան վերանորոգող սեպուած են Վաղղիացիք, որ մեծ յաջողութեամբ իրենց ոսկեղէն կամ լուգովիկեան դարուն մէջ այնպիսի փառաւոր թատրերգուներ հանեցին որ եթէ Յոյները բոլորովին չգերազանցեցին ալ, բայց սակայն շատ կատարելութիւններով ու սեպհական ձիրքերովն անոնց արժանաւոր ախոյեանն ու նախանձորդը ըսուելու սրտիւր ժառանգեցին : Եւ ողբերգակ քերթողներուն մէջ անուանիներն են Պետրոս Վրունէյը ու Յովհաննէս Ռասին, որոնց մէկը Եւրիպիդէս ու երկրորդը Սոփոկղ Վաղղիոյ ըսուեցան : որոնք մինչև հիմա ոչ միայն բոլոր Վաղղիացւոց՝ հապա նաև ամենայն կրթեալ ազգաց թատրերգութեան կատարեալ օրինակ եղան ու առաջնորդ : Եւոր համար կ'արժէ որ մենք ալ համառօտ տեղեկութիւններ տանք այս երևելի քերթողներուն վրայ՝ Ռասինէն սկսելով :

Յովհաննէս Ռասին 1639^ն դեկտեմբերի 21^ն Վաղղիոյ Ֆերթե-Սիւն քաղաքը ծնաւ : Հայրը նոյն քաղքին աղի համբարանոցին նօտարն էր, որ զինքը նախ մանր ուսմանց մէջ կրթութիւն ու լատիներէն սորվեցընէլէն ետքը՝ Փոր-Ռուայալ՝ դրաւ, որպէս զի հոն իր ուսման ընթացքը կատարէ : Վղղիոս լանսլոյ անունով գիտնականը, որ քանի մը խելացի գրուածքներովը բաւական անուն հասած էր, իրեն յունարէնի վարժապետ եղաւ, որ սորվեցընելու լաւ ոճ մը ունենալով՝ տալուան մը միջոցի մէջ այնչափ առաջ տարաւ զՌասին՝ որ անաշխատ Եւրիպիդէսին ու Սոփոկղի ողբերգութիւնները կը հասկընար : Եւոր ատենէն սկըսեալ Ռասին բանաստեղծութեան վրայ կարգէ դուրս ախորժ մը կը ցուցընէր : Սոկայ Փոր-Ռուայալին անտառները քաշուած մեծ զուարճութեամբ ու սիրով յոյն ողբերգուաց գործքերը կը կարդար, և այնչափ անգամ դարձուց անոնցմէ երևելիներն որ գրեթէ բերնուց սորվեցաւ, որով իրեն բնական բանի մը պէս բոլոր անոնց դարձուածքներն ու բացատրութիւնները իր հայրենի լեզուն դարձուց :

Թէագինեայ և Խարիբլէի սիրոյ վրայ գրուած յունարէն վիպասանութիւնը ձեռքն իյնալով՝ այնպիսի փափաքանօք ու եռանդեամբ սկսաւ կարգալ որ լանսլոյ իոհեմութիւն սեպեց նոյն գիրքը ձեռքէն աւնել ու իրեն աչքին առջև կրակի մէջ նետել : Ռասին մանկական յամառութեամբ նոյն գրքին ուրիշ օրինակ մը գտաւ, բայց անոր ալ նոյն բանը հանգիպեցաւ : Եւ ատեն Ռասինի ճարը հասնելով՝ առաւ նախ ծայրէ ծայր բերնուց սորվեցաւ, ու

1 Փոր-Ռուայալ փարիզու Սէն Ժաք արուարձանը վանք մըն էր, ուր 1636ին մէջի կրօնաւորները ցրուէլէն վերջը՝ գիտնոց սիրելի միայնարան մը եղաւ, ուր քաշուած հոգևոր և ուսումնական բաներու ետեւէ կ'ըլլային : ասոնց մէջ երևելի են Աւնոյ, Մէսթր կամ Սատի, Լանսլոյ, Նեբոլ, Ռասին և այլն : Փասքալ ալ շատ անգամ հոն կ'անջընէր : Հոս տեղս յանսնեան աղանդը շատ ուժ առաւ քիչ մը ատեն :

վերջէն վարժապետին տանելով ըսաւ .
 “ Դժի երկուքին պէս աս ալ կրնաս
 այրել ” :

Վիսաւոր ուսմունքներն ու փիլիսո-
 փայութիւնը լմացուցեր էր՝ երբոր Լու-
 դովիկոսին հարսանեացը վրայ տաղ մը
 շինեց , և այնչափ մեծ ընդունելութիւն
 գտաւ որ կ'ըսէին թէ մինչև հիմա այս
 պիսի աղուոր հարսանեկան քերթուած
 շինուած չէր : Եւ ատեն Վոլպեր թա-
 փաւորին կողմանէ իբրև վարձք 100 ոս-
 կի իրեն խաւրեց և քիչ ատենէն տէ-
 րութեան պաշտօնի վրայ դրաւ 600
 լիւրայ ալ կապելով իրեն : Եւսկէ խրա-
 խուսուելով Ռասին՝ ալ անկէ ետքը
 բոլորովին ինքը զինքը բանաստեղծու-
 թեան տուաւ : Եւ ատեններս էր որ իր
 հօրեղբորը յորդորանօքը սկսաւ աս-
 տուածաբանութեան ալ ետևէ ըլլալ ,
 բայց ամենևին ձեռքէ չձգելով իր քաղցր
 զբաղանքները . ինչպէս որ ինքն ալ Լա-
 ֆոնթէնին կը գրէ . “ Հիմա , կ'ըսէ ,
 իմ ժամանակս հօրեղբորս , սրբոյն թով-
 մայի Լ'գուինսցույ , Ս իրգիլիոսի ու Լ-
 րիոսթոյի հետ կ'անցընեմ ” : Եւնաց
 բանաստեղծներէն քաղուածոյ մը շի-
 նած էր , ստէպ կը կարդար Պլուտար-
 քոսն ու Պլատոնի փիլիսոփայական
 գրուածները . միանգամայն ամենայն
 ջանքով իր հայրենի լեզուին ամենայն
 յատկութիւններուն լաւ մը տեղեկա-
 նալու ետևէ էր , որով և այնչափ տի-
 րեց լեզուին՝ մինչև կրցաւ նաև իր գը-
 րուածներովը գաղղիական մատենա-
 գրութեան ընտրելագոյն օրինակներուն
 կարգն անցնելու :

1664ին Փարիզ որ դարձաւ՝ ծանօ-
 թացաւ Սոլիերի հետ , այն մեծ կա-
 տակերգակ բանաստեղծին որ շատ նա-
 խանձորդ բայց յաջորդ մը չունեցաւ ,
 և զորն որ Պուալոյ Լուդովիկոսի դա-
 րուն հիանալի հանձարներուն գլխա-
 ւորներուն կարգը կը սեպէր : Եւ այն տա-
 րին Ռասին բարեկամութեան կապով
 Պուալոյի հետ ալ կապուեցաւ , և նոյն
 բարեկամութիւնն էր որ հաստատուն
 մինչև 'ի մահ պահեցին մէջերնին , ու
 շատ բաներու մէջ իրարու հետ այս եր-

կու մեծ բանաստեղծները կը խորհըր-
 դակցէին : Եւսանկով կամաց կամաց
 սկսաւ իր ինչ մարդ ըլլալ իմացուիլ .
 վասն զի մէկէն նոյն տարին 'ի լոյս ըն-
 ծայեց Ռեբայիդ ըսուած ողբերգու-
 թիւնը , որ շատ տպաւորութիւն ըրաւ
 ամենուն մտքին մէջ : Եւսկէ ետքը շի-
 նեց Լ'դեքսանդրը , զորն որ երբոր Ռա-
 սին Վոռնէյլին դիմաց կարդաց , Վոռ-
 նէյլ դարձաւ իրեն ըսաւ . “ Ի՞նչ է
 հանձարդ , բայց ողբերգութեան հա-
 մար ծնած չես ” : Վոռնէյլի պէս մար-
 դու մը այսպիսի դատաստանը թերևս
 զարմանալի երևայ ոմանց , բայց թէ որ
 զՌասին՝ առանց վերջի շինած փա-
 ռաւոր ողբերգութիւններուն նայելու ,
 աս երկու առջիններուն վրայ դատելու
 ըլլանք՝ իրաւքնէ իրաւունք կուտանք
 Վոռնէյլին ըսածին : Բայց Ռասին
 լքանելու տեղ ինքզինքը բոլորովին ող-
 բերգութեան տուաւ , ու ետևէ ետև
 շինեց Լ'նորումքը , Ղատախաղք կա-
 տակերգութիւնը , Բրիտանիկոսն ու
 Բերինիկէն , Պայազիտը , Սիհրդա-
 տը , Լիփիգենիան ու Փեդրան . ասոնք
 եղան որ իրեն անուանը անմահութիւն
 տուին . վասն զի իմաստներուն վեմու-
 թեանը հետ՝ անանկ լեզուի անուշու-
 թիւն ու ծանրութիւն մը վրանին կը
 փայլի , որ կարծես ընթերցողին միտքն
 ու սիրտը կը յափշտակէ ու իրմէ դուրս
 կը հանէ : Եւ թէպէտ այնչափ մեծ
 համբաւ հանեց Ռասին , 'ի վերայ այսը
 ամենայնի շատ հակառակորդներ ալ
 ունեցաւ , որոնք ամէն ջանք կը թա-
 փէին իրեն ողբերգութիւնները անպի-
 տան բան մը ցուցնելու , ուստի պակա-
 սութիւն չմնաց որ վրանին չդնեն : Եւ
 որպէս զի իրենց նախանձորդին հան-
 ձարը խեղճ կարենան ցուցնել , նոյն
 միջոցին որ Ռասին իր Լիփիգենիա ու
 Փեդրա անուանի ողբերգութեանցը
 վրայ կ'աշխատէր , լը Վիլլեր և Բրա-
 տոն , որ Ռասինի հակառակորդաց պա-
 րագլուխներն էին , ձեռք զարկին նոյն
 թատերգութիւնները իրենք ալ շինե-
 լու առջինը Լիփիգենիան ու երկրորդը
 Փեդրան յանձն առնելով : Եւ թէպէտ

այնպիսի աննշան մարդկանց ողորմելի ու ցուրտ գրուածները և ոչ իսկ վրանին խօսուելու արժանի էին, բայց սակայն իրենց հեղինակացը խարդախութեամբ բռն ու խաղցուցած ստակներովը Ռասինին խաղերէն վեր սեպուեցան: Բայց սով ալ գոհ չեղան թշնամիքը. յանդգնեցան մինչև Ռասինին Փեղրան՝ գեղեցիկ կտորները թողլով ու շատ տեղ ալ աւելելով և պաղ ու ծիծաղելի խօսքերով լեցընելով՝ առին տպեցին, ու անձոռնի այլանդակ բան մը դուրս հանեցին Ռասինին անուամբ: Բայց այսինքն անխելք ու յիմար բաներէ իրաւ դժուար էր որ Ռասին չառնուեր, և չկրցաւ համբերել աս վերջի աստիճանի անիրաւութեանը, զորն որ կ'ընէին իրեն ազգակիցքն ու քաղաքակիցքը, և միտքը դրաւ որ մէյմ'ալ ողբերգութեանէ չըլլայ: Բայց աս ալ բաւական չտեսնելով, հաստատուն կերպով առաջադրեց որ ամէն բան ձգէ ու աշխարհիս ունայնութիւններէն հրաժարելով՝ երթայ կարթուսեան կրօնաւոր ըլլայ: Բայց իր հոգեւոր հայրն որ աս բանս իմացաւ՝ խրատ տուաւ իրեն ու յորդորեց որ այս խորհուրդը մէկգի ձգէ, վասն զի տեսաւ որ մարդկային կիրքէ առաջ կուգար: Ռասին ալ հնազանդեցաւ ու ընտրեց իրեն կենսակից աղքատ ցեղէ բայց առաքինի ու պարկեշտ օրիորդ մը ուսկից ունեցաւ տղայ մը որ ըսուեցաւ Լուսինիոս Ռասին կամ Ռասին Դրբին. և աս ատենս էր որ Փոր-Ռուայալցոյ հետ ալ հաշտուեցաւ, ու ըոնք քիչ մը առաջ քանի որ ինքզինքը թատերագութեան տուեր էր՝ երեսն ալ չէին ուզեր տեսնել: Բլ անկէց վերջը Ռասին կարծես թէ ամենայն աշխարհային մտածութիւն մէկգի ձգած՝ ձընայէր իր որդւոյն լաւ դաստիարակութիւն մը տալու. շատ թղթեր գրեց որոնց մէջ լաւ կ'երևայ իրեն կրօնի վերայ ունեցած պայծառ և վսեմ գաղափարները, և միշտ կը յորդորէ իր որդին որ աւելի ջանայ լաւ ու ճշմարիտ քրիստոնեայ մը ըլլալ քան թէ երևելի մարդ և թէ մարդ ուրիշ կերպով չկրնար իր

երջանկութիւնը գտնել՝ բայց եթէ ամէն իր յաջողութեանցն ու թշուառութեանցը մէջ հաստատ գիտնայ որ ամէն ալ Բնութոյ ձեռքէն կու գան, ու իրեն կարգադրութեամբ կ'ըլլան, ըստ այնմ թշուառութեանցը մէջ անխռով ու յաջողութեանցը ատեն հաստատուն կենայ: Եւ իրօք գրած խրատները արդեամբք ալ կը կատարէր. որով միայն կրցաւ այնչափ հակառակորդաց անիրաւ զրկանաց մէջ՝ որ իրեն սքանչելի հանճարը չուզելով ճանչնալ ամէն կերպով զինքը կը պարսաւէին, ինքը զարմանալի արիութեամբ անոնց թշնամանացը կը համբերէր և իբրեւ թէ չըլտելու կը զարնէր: Կաղղիական Ղեմալբանը զինքը իրեն կաճառորդ ընդունելէն ետքը՝ Լուսինիոս Ժ. Պուալային հետ զինքը Կաղղիոյ պատմագիրն ըրաւ. բայց ափսոս որ երկայն ատեն վրան աշխատելէն ետքը իմացան որ բաներնին չէ, և թէ մարդ բանաստեղծ ըլլալով չհետեւիր որ լաւ պատմագիր ալ ըլլայ, որուն այնչափ մեծամեծ ու բոլորովին տարբեր յատկութիւններ հարկաւոր են: Եւ թէպէտ տասուեր կու տարիի չափ Ռասինին հանճարը կարծես թէ իր ճառագայթներն ամփոփած ու անծանօթ մնացեր էր, բայց սակայն չէր մարած, և կայծ մ'ալ բաւական էր զանիկայ վերստին արծարծելու: Սէնթընտն տիկինը աղաչելով առաջարկեց Ռասինի որ յանձն առնու սրբազան նիւթի մը վրայ ալ թատերագութիւն մը շինելու, որպէս զի կ'ըսէր Սէնթընտն-Սիրի օրիորդները կարենան ձեացընել: Հաւանեցաւ Ռասին, մէկէն ձեռք զարկաւ ու շարադրեց Եսթերը, որ բոլոր արքունեաց դիմացը ձեացուեցաւ: Երկու տարի վերջը Կաթողիայի ողբերգութիւնը շարադրեց, որ թէպէտ ինչուան հիմա գաղղիացոց ազգին թատերական մեծ պարծանքներէն մէկն ու Ռասինի հանճարոյն ամենէն կատարեալ գործն է, բայց զարմանալին ան է որ նոյն ատեն այնպիսի հիմնադր ողբերգութիւն մը մեծ ընդունելութիւն չգտաւ. ինչուան ըսողներ ալ եղան

Թէ “Տղայական խաղ մըն է” : Ռասին իր հանձարը ասով կնքեց, ու բոլորովին ձգելով զթատրերգութիւնը՝ թագաւորին պատմութիւնը կը գրէր. բայց մեղք որ իրեն այս երկասիրութիւնն ալ կրակ մը լափեց լմնացաւ : Ռասին չափազանց զգայուն էր և որ և իցէ բանէ դիւրաւ կ'առնուէր, որ և վերջապէս իր մահուանն ալ պատճառն եղաւ : Սէնթընոն տիկնոջ աղաչանքովը ճառ մը գրեց, որուն մէջ կ'առաջարկէր մաքսատանց օրէնքները փոխելու ու նորոգելու : Իսկ գրուածքը Սուրբ Ստեփանոս Ժ. Գ. ձեռքն իյնալով՝ շատ նեղացաւ, ու դարձաւ՝ “Ի՞նչ, ըսաւ, բանաստեղծ ըլլալուն համար պաշտօնեայ ալ կ'ուզէ ըլլալ” : Սէնթընոն տիկնոջ աս բանս լսելուն պէս՝ աճապարեց խորհուրդ տուաւ Ռասինի որ առանց ամենեւին ուշանալու քիչ մը ատեն արքունեացմէ հեռանայ, ինչուան որ թագաւորը զինքը նորէն կանչէ : Իսկ զի պուածը Ռասինին անանկ ծանր եկաւ որ Սէրսայլ գացած չգացած սաստիկ մաղձոտութենէն վրան ջերմ մը եկաւ ու վախճանեցաւ 1699ին ապրիլի 22ին յիսունուինը տարուան : Սիլվասասակ էր Ռասին, վայելուչ դէմք ու անուշ նայուածք մը ունէր, բնաւորութիւնն ալ ընտանի ու ամենուն սիրելի : Բայց սակայն ըստ տեղւոյն ալ բաւական կը ծուէր, ինչպէս որ քիչ շատ իր մանր քերթուածներուն ու երգիծաբանութիւններուն մէջ կ'երևայ : Պուալոն ալ իր սուր լեզուն արգարացրնելու համար զՌասին մէջ կը բերէ ու “Ռասին ինձմէ աւելի երգիծաբան է”, կ'ըսէ : Թատրերգութիւններէն ու վերի յիշուած գրուածներէն զատ ունի նաև Ա. Տաղեր, գորոնք Սէն-Սիւրի օրհորդաց համար շինեց. Բ. Փոր-Սուայալի պատմութիւնը՝ երկու մաս բաժնած, որուն ոճը դիւրադարձ է և գեղեցիկ : Գ. Խաղաղութեան վրայ համառօտ քերթութիւն մը. Դ. Վանի մը վերտառութիւններ : Ե. Երկամկներ և պիտառութիւններ ու Նամարանի մէջ խօսած ճառերը : Թէպէտ ասոնց ամենէն

ալ կ'իմացուի որ Ռասինի անմահ գրուածն էր, բայց զՌասին Ռասին ընտղը իր թատրերգութիւններն եղան, որոնք իրեն անուանը հետ պիտի տւեն : Իրեն վրայ երեցած գլխաւոր յատկութիւններն են, ինչպէս որ առաջ ալ ըսինք, փափկութիւն ու անուշութիւն մը, որով մարդ կարծես Թէ չկրնար յագենալ, վսեմութիւն մը որ ինչուան վերջը կ'երթայ, զգացման ու սրտի լեզուն, տաղաչափութեան կատարեալ արուեստ և անանկ ներդաշնակութիւն ու շնորհք մը՝ որ կրնանք ըսել Թէ Սիւր գիլիոսէն ետքը մէկը չկայ որ աս բանիս մէջ զինքը գերազանցէ. անոր համար Սիլվէն կ'ըսէր. “Իրեն ողբերգութեանցը ամէն երեսին տակը պէտք է գրէ. Գեղեցիկ, Աշուր, Ներդաշնակ, Վեժ, և այլն” : Իսոնցմէ զատ աւելի մէկ վարպետութիւնն ալ ան է որ ամենապզտիկ նիւթ մը կ'առնէր ու այնպիսի փառաւոր ողբերգութեանց նիւթ կ'ընէր :

Շատ մը գաղղիացի հռչակաւոր գրադէտներ Ռասինի թատրերգութեանցը վրայ քննութիւններ ու մեկնութիւններ գրեցին, որոնց մէջ աւելի անուշանիններն են Սիւնեոյ տը Պուաթերմէն, Սահարբ և Սեֆրուա, և մանաւանդ Սուրբ Ստեփանոս Ռասին, որ այսպիսի հօր մը արժանի որդի եղաւ, որ իր բանաստեղծական աշխոյժը չուզելով հեթանոսական պիղծ ու սնոտի առասպելաց ծառայեցընել մեծ վայելչութեամբ ու վսեմեղանակաւ մը կրօնից յաղթանակը երգեց :

Ռասինի ճշմարիտ կրօնասիրութեան ու բարեպաշտութեան հոգին կ'երևնայ նաև իր կենդանութեան ատեն գրած կտակէն, որուն մէջ իր աղքատ քսակէն առատ ողորմութիւններ ապսպրեւէն ետև, իր ամուսնոյն ալ կը յանձնէ որ զաւակացը կրթութեանը աղէկ հոգ տանի ու զանոնք քրիստոնէական պարտքերնուն մէջ լաւ կրթէ. սքանչելի օրինակ տղոց տէր եղողներուն :